6 NIEUWS, ACTUALITEITEN EN INFORMATIE OP TELEVISIE

Een venster op de wereld, zo wordt televisie vaak genoemd. Het brengt de wereld in de huiskamer. Ooit begonnen als een voortzetting van het brave bioscoopjournaal, met veel koningshuis en bloemencorso's, heeft de Nederlandse televisie zich in de afgelopen decennia ontwikkeld tot een belangrijk informatiemedium. Dat verliep niet zonder problemen. De vorm waarin nieuws op televisie wordt gepresenteerd, is aan constante verandering onderhevig, net als de opvattingen over wat nieuws nu eigenlijk is.

> Was glänzt, ist für den Augenblick geboren,
> das Echte bleibt der Nachwelt unverloren.
> Goethe, *Faust*[1]

Wat is nieuws? Ik wou dat ik het wist, is het eerlijkste antwoord. Het komt misschien ook wel het dichtst in de buurt van de kern van het begrip 'nieuws'. Want elke poging tot precieze omschrijving van het begrip kan alleen maar uitlopen op fysieke uitputting, zonder het doel te hebben bereikt. Maar hoe wijdmazig kunnen we het net maken, zonder dat de opbrengst alleen maar bestaat uit snoeken en laarzen? Het is hierbij zoals Paul Valéry eens zei: 'Een generalisatie die simpel is, kan niet waar zijn. Maar aan een generalisatie die niet simpel is, heb je niets.'

Er zijn er die het toch hebben geprobeerd. Zo gaf dr M. Rooij, die later de eerste hoogleraar Persgeschiedenis zou worden, in 1956 in zijn dissertatie *Het dagbladbedrijf in Nederland* de volgende definitie: 'Nieuws in feitelijke zin zijn die tot dusver in ruimere kring onbekende feiten waarvan de kennis van belang is voor een groot deel van de lezerskring en waarvan de publikatie een algemeen belang vertegenwoordigt.'[2] Deze definitie stamt uit het jaar waarin het eerste *NTS-Journaal* de lucht in ging en Rooij als hoofdredacteur van de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant* met beide benen op de Hollandse grond stond, stevig verankerd in een bodem die was gevormd door een paar rotsvaste zekerheden. De belangrijkste was wel de zekerheid dat er een scherp omlijnd en voor iedereen duidelijk 'algemeen belang' bestond. Die zekerheid is er niet meer, en daarom is een definitie als deze voor het televisietijdperk niet goed bruikbaar.

De komst van de televisie heeft een aantal fundamentele ontwikkelingen versterkt. Er is een drastische verschuiving opgetreden van elite naar massa bij het bepalen van wat 'het algemeen belang' is en wat dus nieuws is. En ook het visuele karakter van televisie heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de onderwerpen, en vooral de vorm daarvan, die als nieuws worden gepresenteerd. Zo stelde Ed van Thijn in 1959, op basis van een vergelijkend onderzoekje naar het *NTS-Journaal* en de *Radionieuwsdienst*, vast dat de belangrijkste punten van het radionieuws wel terug te vinden waren in het *Journaal*, maar dat de televisie voor een groot deel een geheel ander beeld vertoonde. In tijd uitgedrukt bestond het *Journaal* voor bijna de helft uit onderwerpen die niet in het radionieuws voorkwamen.[3] Dat dit verschil vooral te maken had met het voorradig zijn van beeldmateriaal – 'no picture, no show' – ligt voor de hand. Het uitzenden van beeldmateriaal was immers ook het eerste doel van de televisie, en dus ook van het *Journaal*.

Het probleem van de selectie werd door de televisie niet kleiner, eerder groter en vooral anders dan bij de krant het geval was en is. Makers van nieuwsprogramma's wordt periodiek weleens gevraagd naar hun algemene selectiecriteria. De meesten mompelen dan iets onduidelijks over 'belang' en 'nut', sommigen willen uiteindelijk wel toegeven dat hun eigen interesses, belangen, normen en waarden vaak doorslaggevend zijn. Een enkeling gaf het eerlijkste antwoord: 'Ik wou dat ik het wist.'[4]

Omdat de feitelijke inhoud van alle journaals, actualiteitenrubrieken, talkshows en infotainmentprogramma's die sinds 1951 zijn uitgezonden, een waar ratjetoe aan onderwerpen beslaat, is alleen een brede definitie zinvol. Daarom luidt mijn definitie: nieuws is alles wat nu gebeurt of bekend wordt wat mensen nog niet wisten en wat voor kortere of langere tijd in het hoofd blijft hangen. Binnen deze definitie kan alles nieuws zijn. De oorlogen in het *Journaal*, maar ook de brand om de hoek bij de lokale zender, de nieuwe liefde van Rob de Nijs in *TV-Privé*, de overwinning van de IJsselmeervogels op Ajax in *AVRO's Televizier* of de ivf-problematiek in *Rondom Tien*. Het volstaat hier te stellen dat televisie, volgens de brede definitie, barstensvol met nieuws zit. En dat in veel programma's – van James Bondfilms tot de Ster – soms meer nieuws zit dan in het *Journaal* en al die andere officieel informatieve programma's die de Omroepwet voorschrijft en die het onderwerp zijn van dit hoofdstuk.

'Nu, met de uitbreiding van het aantal kanalen, met de particuliere stations en met de komst van nieuwe elektronische duivelskunsten, leven we in het tijdperk van de Neo-televisie,' schreef Umberto Eco in 1983 in een

essay over de Italiaanse televisie. 'Eens was er de paleo-televisie.' Een mooi woord, paleo-televisie, zonder twijfel typerend voor de oertijd van de televisie in veel landen, zeker ook in Nederland. Maar de schroom voor het nieuwe medium was hier wel groot. Men vreesde een verdere ondermijning van het bestaande politieke, culturele en morele bestel, kortom de verzuilde samenleving, iets waar de zuil-overschrijdende radio al een begin mee had gemaakt.

Dat er nieuwsrubrieken moesten komen, was iedereen vanaf het begin duidelijk. Ook over de vorm was men het eens: filmjournaals zoals het bioscoopjournaal. Zo voerde de NCRV reeds op haar eerste uitzendavond, 12 oktober 1951, een 'kroniek van actuele en interessante zaken' in die 'al direct een der meest gewaardeerde programma's was'.

De inhoud van dit soort kronieken werd, behalve door de terughoudendheid, vooral bepaald door een andere omstandigheid: men had nauwelijks iets om uit te zenden, en geld, materieel en ervaren mensen om het te maken evenmin. Zo schreef VARA-man J.W. Rengelink als secretaris van de Federatie van Omroepverenigingen twee weken na de officiële start van de televisie op 2 oktober 1951 aan de Nederlandse Bioscoop Bond dat er bij de omroepen 'behoefte aan journaal-materiaal' bestond. Die bond had evenwel weinig zin om deze behoefte te bevredigen daar men in de televisie een geduchte concurrent zag. Zo vulden de omroepen hun journaals met berichten, korte binnenlandse reportages en van buitenlandse filmmaatschappijen afkomstige filmpjes zonder enige nieuwswaarde van betekenis. Mies Bouwman, televisiemedewerkster van het eerste uur, sprak van 'de kleine stukjes en brokjes film', die zo nu en dan in de diverse programma's werden gedraaid. Kortom, versnipperde en verzuilde versies van het bioscoopjournaal.

Dit *Polygoon Journaal* bracht wel nieuws voor zover zich dat in het buitenland had afgespeeld en op film was aangeleverd, maar 'hard nieuws' uit eigen land? Daar hield het zich, vanaf het begin tot het einde van zijn bestaan, verre van. Piet Kaart zei in 1975 over zijn periode als Polygoon-cameraman: 'Echt nieuws hebben we voor Polygoon nooit gedraaid. Het waren allemaal evenementen.' En die werden door de 'geoliede en op kogellagers lopende stem' van Philip Bloemendaal ingeleid met de woorden 'dezer dagen', 'onlangs' of 'vorige week'. En als er bij een bloemencorso een ongeluk zou gebeuren, en Kaart had het gefilmd? 'Ze zouden het meteen weggooien.' Belangrijker opdracht was: 'Bedenk een geintje. Dat was raak voor ieder filmpje. Je moest een geintje bedenken, zodat de mensen

in de bioscoop even zouden kunnen lachen.'[5] De televisiejournaals herhaalden alles wat het *Polygoon Journaal* had gedaan, waren hoogstens wat sneller met vertoning, maar geintjes waren er volgens Kaart niet meer bij. Dat laatste was niet helemaal waar. Zo betrof het eerste onderwerp van het eerste *NTS-Journaal*, op 5 januari 1956, niet alleen veelbetekenend sport – de schaakwedstrijd tussen Max Euwe en Jan Hein Donner – maar bestond het item voornamelijk uit beelden van het meubilair in huize Euwe dat door zijn familieleden voor de grap op de kop was gezet wegens 'al die drukte om een onnozel schaakspelletje'.[6] Deze gecombineerde aanpak van plechtig en guitig, die nu oubollig wordt genoemd, zou nog lang domineren, met de jaarlijkse 1 april-grap en het weerbericht op rijm op 5 december. Het devies bleef als bij het *Polygoon*: 'Laten we het leuk houden.'

Pas in de jaren zestig zou het oog van de cameraman meer en meer gestuurd worden door het commando 'informatie'. Afkeer van de bij toerbeurt door de omroepen verzorgde journaals en verlangen naar een op regelmatige tijden door 'de gezamenlijkheid' uitgezonden nieuwsrubriek bestonden wel degelijk. Met name Rengelink maakte zich hier vanaf 1952 sterk voor. Zijn opvatting: 'Nieuws vormt de ruggegraat van de televisie. Die nieuwsvoorziening zal niet afhankelijk mogen zijn van een toevallig op bepaalde dagen uitzendende omroepvereniging, die om welke redenen dan ook bepaalde voor de meerderheid van ons volk belangrijke actualiteiten niet in het "eigen" journaal zal willen opnemen.'[7] Diverse kranten juichten dit standpunt van harte toe.

De Nederlandse Televisie Stichting (NTS), het door Philips in mei 1951 afgedwongen samenwerkingsverband tussen AVRO, KRO, NCRV en VARA (later zou ook de VPRO zich bij het verband voegen), was verantwoordelijk gesteld voor de facilitaire voorzieningen van de omroepen die daarover zelf niet voldoende beschikten. De NTS streefde, ten behoeve van de omroepen, van meet af aan naar uitwisseling van journaalfilms met de BBC en de Franse televisie. Daarnaast voerde de NTS onderhandelingen met de Nederlandse filmindustrie over de leverantie van binnenlands beeldmateriaal. Die onderhandelingen verliepen zo moeizaam dat de NTS aan een eigen filmdienst begon te denken, maar al snel bleek dat de kosten te hoog zouden worden. Daarop sloot men een contract met Multifilm in Haarlem.[8]

Zoals zo vaak het geval zou zijn, zouden 'grote gebeurtenissen' en 'echt nieuws' zorgen voor zowel technologische als bestuurlijke doorbraken van bestaande patstellingen en journalistieke conventies. Begin jaren vijftig waren het de Olympische Winterspelen en vooral de watersnoodramp in Zee-

land in 1953, die leidden tot een groot aantal extra gezamenlijke programma's. En die speelden een rol bij het besluit eind 1954 van het NTS-bestuur dat de journaals centraal dienden te worden vervaardigd en onder gezamenlijke verantwoordelijkheid moesten worden uitgezonden. Een jaar later werd een akkoord gesloten met de filmindustrie die in dit verband Telefilm oprichtte, die binnenlandse opnamen zou leveren. Montage en synchronisatie kwamen in handen van de NTS-journaalredactie onder leiding van de voormalige tv-criticus van *de Volkskrant*, Carel Enkelaar.

Aangezien de NTS was opgericht als facilitair bedrijf, was die eigen redactie een eerste doorbraak in het land van de 'paleo-televisie', een doorbraak waarvan de omroepen zo vaak spijt kregen dat het tot 1989 duurde voor er, met *NOS-Laat*, ook een bijna dagelijkse gezamenlijke actualiteitenrubriek kwam. Van meet af aan trachtten de omroepen de NTS-redactie aan banden te leggen met behulp van een 'journaalcommissie', die in beginsel de onderwerpen voor de eerstvolgende uitzendingen vaststelde en de strepen in het zand trok. Zo moest het *Journaal* zich beperken tot filmbeelden. Elke vorm van live-presentatie, zoals een presentator in beeld, was verboden. Alleen een voice-over was toegestaan. Een studio-interview was helemaal uit den boze. 'Een stap verder,' aldus de omroepen, 'en we hebben nationale televisie. Dat is niet de bedoeling.'[9] Als er bij uitzondering toch een interview nodig was, dan diende een omroepmedewerker dit af te nemen. Deze bepaling zou, als het ging om 'Het gesprek met de minister-president', tot op de dag van vandaag blijven bestaan.

Hoewel de 'journaalcommissie' al snel verliep omdat de praktijk sterker bleek dan de leer van 'het bestel', zorgden de beperkingen en de logistieke problemen in de eerste jaren, ondanks incidentele successen als tijdens de opstand in Hongarije (1956), doorgaans voor een tamelijk primitief *Journaal*. Binnenlands nieuws selecteerde men op basis van de ANP-telex, contacten met lokale en regionale journalisten in den lande en met 'VVV's, tal van organisaties en allerlei verenigingen'.[10] Niet dat die verfilmde tips altijd snel konden worden gebruikt: als de auto een lekke band kreeg, de brug open stond of het vliegtuigje iets te veel tegenwind had, dan moest het blijven liggen tot de volgende dag en begon de inleiding wederom met 'dezer dagen'. Per vliegtuig binnengevlogen buitenlandse beelden, afkomstig van het Amerikaanse station CBS (in 1959 verruild voor het Britse Visnews), waren er in overvloed, behalve als het weer tegenzat. Dan vertoonde het *Journaal* het bordje 'Wegens mist geen buitenlands nieuws'. Niettemin gaf Enkelaar ruiterlijk toe: 'Het is voor ons gemakkelijker met

dagelijkse regelmaat het nieuws uit Parijs, Rome of Londen van dezelfde dag te betrekken via de Europese beeldverbindingen, dan het gebeuren in Middelburg, Maastricht, Enschede en Groningen 's avonds nog op het scherm te brengen'.[11] Zo vaak mistte het ook weer niet, en vanaf 1960 beschikte men over een foto-ontvanger waarmee door ANP, AP en UPI overgeseinde foto's uit de hele wereld onmiddellijk beschikbaar waren.

Terugkijkend op de eerste tien jaar televisie jaar reageerde de pers in 1961 verdeeld. 'De spons erover,' schreef *Elseviers Weekblad*. 'De start was een stuntelige, slechte start. [..] Niemand kreeg de "schok", die mensen-van-het-vak ons hadden voorspeld. We vonden het met ons allen een gedwongen fraaiigheid.'[12] Het was als met oorlogen en epidemieën: die vragen niet of ze welkom zijn, die komen en blijven. Slechts voor één tv-rubriek maakte het blad een uitzondering. 'De nieuwsprogramma's slaat niemand meer over, zo min als men zijn krant overslaat. Dát is het voornaamste.' Het algemene oordeel hierover was zoals het katholieke weekblad *De Linie* schreef: 'Het NTS-journaal is het laatste programma dat onder de kijkers het voorwerp van enige kritiek is.'[13]

Voor de bevolking betekende het *Journaal* veel meer dan een programma waar je géén kritiek op had. Het was nieuw, het was inderdaad dat 'venster op de wereld'. En het werd ook beschouwd als de betrouwbaarste bron. Die indruk houdt natuurlijk vooral verband met de aard van het medium, met het oude adagium 'zien is geloven', destijds versterkt door zijn monopolie, en met het feit dat in tegenstelling tot krantenverslagen, die vrijwel altijd een samenvattend karakter hebben, tv-reportages samengesteld zijn uit registraties van stukken visuele werkelijkheid, waarvan de bron zelden of nooit vermeld wordt. Aan dit alles ontlenen tv-beelden hun 'pseudo-autoritaire karakter'.[14] Zeker in de begintijd was dan ook het ontzag sterker dan het besef dat ook de televisie kan manipuleren, en dat de aanwezigheid van camera's de werkelijkheid kan beïnvloeden. Zo werd het *Journaal* een ontzuilende, nationale 'duidingsmachine'. De buren gingen bij elkaar op visite om 'te kijken' en zelfs, als het niet anders kon, bij buren van een ander geloof. Het *Journaal* dreigde het Nederlandse volk te verenigen.

Het was daarom geen wonder dat de Televisieprijs, die op initiatief van Erik de Vries was ingesteld door het Prins Bernhard Fonds, in september 1961 aan het *Journaal* werd uitgereikt: de juryvoorzitter was AVRO-oprichter W. Vogt die nog steeds droomde van een nationaal en niet verzuild televisiebestel. De jury roemde de slagvaardigheid van het *Journaal* met als

voorbeeld het vertonen van directe beelden van de bouw van de Muur in Berlijn, en concludeerde dat het het vaste begin van de televisieavond was geworden, 'een instituut zó stipt en stellig dat het uit het avondleven van de kijker niet weg te denken is'.[15]

Hoofdredacteur Enkelaar, die de prijs van tweeduizend gulden in ontvangst nam en die som volgens critici vergat te delen met de redactie, zei in zijn dankwoord dat het *Journaal* niet meer was dan 'de voorpagina van een krant' maar dat het geheim van het succes hierin school: 'Het Journaal vindt nergens iets van en het Journaal wil nergens iets mee. Het Journaal registreert.'[16] En dat was precies een van problemen die de andere omroepen en nieuwsrubrieken hadden met 'het meest bekeken programma'.

Programma's die de jury van de Televisieprijs in 1961 met een misprijzende ondertoon 'commentaarrubrieken' noemde, waren er eind jaren vijftig, begin jaren zestig legio: AVRO's Televizier, Attentie, Memo, Achter het Nieuws, Brandpunt, Flits, om slechts de belangrijkste te noemen. De verzuiling en de onderworpenheid van de omroepen aan de partijen waarmee ze gelieerd waren, zorgden ervoor dat de informatieve programma's buitensporig veel aandacht besteedden aan de activiteiten van de eigen partij, kerk of verwante organisatie. De verzuilde partijen waren immers alleen maar begonnen aan het televisie-experiment omdat ze de kans tot propaganda, zending en missie niet wilden laten schieten, en het medium zeker niet 'in verkeerde handen' wilden zien vallen. De Nederlandse omroepen waren, in tegenstelling tot de Amerikaanse en Britse, dan ook niet wettelijk verplicht om objectief te zijn. Dat gold alleen voor het *Journaal*. Daar mochten de eerste nieuwslezers, die vanaf 1961 af en toe in beeld mochten, nog geen 'Goedenavond, dames en heren' zeggen omdat dat al te subjectief zou zijn.[17] De voorzitter van de KRO kon daarentegen in 1953 vol overtuiging verklaren: 'De KRO is gerechtigd vierkant propaganda te maken voor de KVP en het zou verkeerd zijn dit niet te doen.'[18]

Hetzelfde gold voor de VARA en de NCRV. Voor zover er geen politiek of godsdienst ter sprake kwam, waren deze actualiteitenrubrieken, vooral geëntameerd door de NCRV, bovenal gezellige programma's: veel pottenbakkers, klompenmakers en andere folklore. De kritiek die KRO-voorzitter H.W. van Doorn in 1961 op het *Journaal* uitoefende, spreekt hier, door de ingebouwde paradox, boekdelen: 'Er zijn zoveel onderwerpen in het journaal, die geen actualiteit zijn, dat ik me afvraag of deze onderwerpen niet in de actualiteitenrubrieken van de vrije omroepverenigingen meer thuis zouden horen.'[19] Zo was het gezicht van het NCRV-programma *Attentie*, dat

als een van de eerste rubrieken een eigen stijl had ontwikkeld, volgens tv-critici er te veel een van een 'zachtaardig uitweiden'.[20] 'Strakke journalistiek' was nauwelijks mogelijk door de geringe frequentie en kwam dan ook pas later. KRO's *Gastenboek*, een tamelijk serieus interviewprogramma onder leiding van de hoofdredacteur Louis Fréquin van *De Gelderlander*, werd eens in de twee weken uitgezonden tot in 1960 *Brandpunt* begon. Dat werd in het begin slechts eens per maand uitgezonden en diende bovendien allereerst een tv-versie van het gezinsblad *De Katholieke Illustratie* te zijn.[21]

Voor het *Journaal* was en is het probleem dat lang niet al het nieuws zich laat visualiseren. Sterker nog: in het televisienieuws is het beeld vaker niet dan wel het belangrijkste. Er zijn woorden nodig om aan te geven waar die 'vliegtuigtrapbeelden' eigenlijk op slaan, afgewisseld door opgewekte deuntjes, want men kan niet alles volpraten. Sinds de jaren zestig is het hulpmiddel om zelf bij de beelden muziek te monteren om de kijker te helpen de informatie te interpreteren in het *Journaal* echter taboe, behalve soms als het buitenlands materiaal betreft.

De actualiteitenrubrieken, ontheven van de plicht tot objectiviteit, waren van meet af aan vrijer in hun presentatie en vormgeving. Dit gold nog sterker voor het genre van de documentaire of film, met zijn incidentele karakter en ondertekening. Een van de eerste televisierellen in Nederland ontstond dan ook niet over het met argusogen gevolgde en dus door angst bevangen *Journaal*. Ook niet over een door de eigen overtuiging en meesters gestuurde actualiteitenrubriek, maar over een eenmalig programma, *Dag Koninginnedag* in 1957 van Jan Vrijman, uitgezonden door de VPRO op de verjaardag van prinses Wilhelmina. Het bracht een ware schok teweeg. Hij greep deze oranjedag aan om, door middel van een mengsel van documentaire en talkshow, een aantal historische misstanden aan de kaak te stellen: de ellende onder de arbeiders in de negentiende eeuw, de koloniale Atjeh-oorlog en het bombardement van het muitende marineschip De Zeven Provinciën in 1933. Volgens Zijderveld, die het programma analyseerde, werd in de trant van een sprookje over Wilhelmina's jeugd verteld: 'Het was een goede, oude tijd. (beelden van sociale misstanden.) De mensen kenden geen zorgen. Bovendien (foto van Multatuli) had het kleine land grote en rijke bezittingen, onuitputtelijke, tropische gebieden aan de evenaar.'[22] Daarop werd een foto getoond van een socialistische onderwijzer die tijdens de oranjefeesten van 1898 weigerde de vlag uit te steken.

De inmiddels 86-jarige onderwijzer werd live gevraagd naar zijn levenservaringen. Ook werd een van de zwaar gestrafte muiters uit 1933 het woord gegeven.

De verontwaardiging in den lande was zo groot dat de VPRO haastig en met veel Oranje Bovens bekende dat het programma zó niet had mogen worden uitgezonden. Maar, zo vroeg het bestuur zich toch af, was dit programma misschien niet ook een gevolg van de veranderde tijdgeest en een generatieverschil? Ongetwijfeld. Zijderveld voegt daar nog een argument aan toe: voor het gesproken woord op de radio kon de VPRO altijd terugvallen op de eigen vrijzinnig protestantse achterban, maar voor het maken van televisieprogramma's was talent en expertise van buiten nodig.[23]

Dat laatste zouden andere omroepen in de jaren zestig eveneens soms innig betreuren, maar meestal kwamen de nieuwe 'nieuwsmakers' uit eigen achterban, al brachten ze wel met hun dagbladervaring een directere stijl van televisiemaken mee en waren het geen 'mannetjes-van-de-radio' meer, die misschien één keer in hun leven iets actueels hadden verslagen. Belangrijker factoren voor de verscherping van de actualiteitenrubrieken waren dat generatieverschil, de toegenomen expertise van de redacteuren en de steeds groter wordende hoeveelheid zendtijd die de nieuwkomers in Hilversum meer de ruimte gaf.

Wellicht de belangrijkste en in elk geval meest onderbelichte factor is de veranderde relatie tussen de omroepen en de politieke partijen. De KVP en zeker de PvdA, die als 'doorbraakpartij' toch al moeite had met de VARA-haan, begonnen in de jaren zestig in te zien dat ondanks maar misschien wel juist dankzij hun eenzijdige propagandarubrieken op de televisie de grenzen van de electorale groei waren bereikt. Zeker na hun verkiezingsnederlaag in 1963. Gezien de groeiende weerzin tegen deze propaganda was het misschien beter om de banden met de gelijkgeschakelde omroepen wat losser te maken. De gedachte was: Als de 'eigen programma's wat meer algemeen worden', staan ze de ledenwerfacties buiten de eigen zuil niet meer zo in de weg. Dat de actualiteitenrubrieken die in de jaren zestig furore zouden maken, gretig gebruik zouden maken van deze groter wordende ruimte en geen halt wensten te houden bij de niet precies gemarkeerde nieuwe grenzen, was het onverhoopte maar onvermijdelijke gevolg.

De wijze waarop de televisie 'de politiek' in beeld bracht of moest brengen, heeft vrijwel permanent voor politieke strijd gezorgd. Behalve als het

om de televisiepolitiek zelf ging. De eerste integrale uitzending vanuit de Tweede Kamer vond plaats op 10 maart 1955 toen het televisiebeleid van Minister Cals werd besproken. Via dertigduizend toestellen kon Nederland vernemen dat er een 'Algemeen Programma' zou komen, dat de zendtijd van acht naar twaalf uur per dag zou worden gebracht en dat er kijkgeld werd ingevoerd.

Onmiddellijk kwam in de pers de vraag op of er door het personaliserende, visuele medium van de televisie een nieuw soort kamerleden, met betere uiterlijke hoedanigheden, gewenst zou zijn. De praktische strijd ging over de vraag hoe de televisie de debatten in beeld diende te brengen: integraal of samenvattend? 'Publiciteit door deze nieuwe media (radio en tv) stuit steeds op het bezwaar dat het moeilijk is hierop de verdelende rechtvaardigheid tegenover de sprekers in acht te nemen,' zo meende kamervoorzitter dr L.G. Kortenhorst in een debat over deze kwestie op 3 januari 1958.[24] Zijn oplossing was simpel: alles of niets. De kritiek hierop dat ook de persverslagen meestal samenvattend zijn en dat ook hier 'de verdelende rechtvaardigheid' op krukken ging,[25] maakte weinig indruk.

Sommige kamerleden hadden staatkundig bezwaar tegen elke vorm van televisieregistratie. De vergaderingen waren weliswaar openbaar, maar dat hoefde volgens hen niet te betekenen dat radio en televisie de debatten rechtstreeks konden uitzenden. De parlementariërs vertegenwoordigen het volk, en praten dus tegen elkaar, niet rechtstreeks tegen het volk, zo oordeelde VVD'er C. Berkhouwer.[26] De VVD zou decennialang de grote criticus blijven van de manier waarop de televisie, en met name de nieuwsprogramma's van NTS/NOS, de politiek – lees: de VVD – zou behandelen: onevenwichtig en vooringenomen. Zo volgde incident op incident. Het duurde tot in de jaren tachtig voor er een redelijke oplossing werd gevonden in de vorm van *Den Haag Vandaag*.

Vanaf 1961 mocht de televisie op Prinsjesdag in de Staten-Generaal opnamen maken.[27] Op andere zittingsdagen mocht zij alleen bij hoge uitzondering een samenvatting geven van een kamerdebat, zoals op 24 mei 1962 toen het Nieuw-Guineabeleid aan de orde was. Volgens de pers was het een van de opwindendste uitzendingen sinds 1951. Nieuwe pleidooien voor een dagelijks beknopt verslag volgden, maar tevergeefs. Want als de televisie in de Kamer verscheen, was het of niet goed of het deugde niet. Zo zond zij in juli 1963 alleen de regeringsverklaring van premier V.G.M. Marijnen uit, maar niet de rede van oppositieleider A. Vondeling. En die protesteerde heftig. 'Gebrek aan mankracht en materieel,' zei de NTS. Kamervoorzitter Van

Thiel besloot daarop dat het antwoord van Marijnen op het kamerdebat dan ook niet mocht worden uitgezonden.[28]

Ook in een debat in juli 1966 ging het over de vraag: integraal of samenvatting? En wederom oordeelde de kamervoorzitter dat uitzendingen weliswaar het contact tussen kiezer en gekozenen zou bevorderen maar dat dit dan integraal diende te geschieden omdat dit 'het meest waarachtige' was. Op de vraag van KVP'er M.A.M. Klompé waarom het *Journaal* niet elke dag een verslag kon geven als het ANP dat wel kon, antwoordde E.H. Toxopeus (VVD) dat de televisie 'een zeer indringend medium' was, iets heel anders dan de pers waarbij je kon verwachten wat je kreeg. 'Wie de televiesieknop 's avonds toevallig omdraait en niet in de gaten heeft wat er aan de orde is, krijgt dan soms iets te zien, waarvan hij denkt dat het volledig objectief is, terwijl het misschien niet eens de bedoeling is dat het objectief is.'[29]

De pers was verdeeld over de keuze tussen selectief en integraal. De ene krant schreef dat het een illusie was om ervan uit te gaan dat de televiekijker een groter uithoudingsvermogen had dan de kamerleden zelf tijdens de debatten konden opbrengen. Een andere meende dat dit er juist aan lag dat de kamerleden 'slecht gestelde brieven in slecht Nederlands, gebrekkig van toon en slecht van uitspraak' voorlazen. Als er een 'voorleesverbod' kwam, zou het probleem opgelost zijn.[30]

De televisieuitzendingen van kamerdebatten namen langzaam maar zeker toe na 1962, maar het effect ervan was eerder desastreus dan zegenrijk voor 'de politiek'. Het publiek reageerde ontsteld toen het zag dat er slechts een handjevol kamerleden in de zaal zat, dat bovendien met elkaar aan het babbelen was of de krant las terwijl de spreker sprak. Dat dit soort televisie, zoals Henk Schaafsma in 1970 vaststelde, heeft bijgedragen aan de 'relativering van het formele gezag van nominale autoriteiten', is ongetwijfeld juist.[31]

Die vrees was in de jaren vijftig ook precies de reden dat de politici alleen vertrouwden op een optreden voor de eigen omroep. Deze optredens werden door de andere partijen dan vaak prompt als propaganda gehekeld. Om al deze propaganda tegen te gaan werd vanaf 1959 speciale zendtijd toegewezen aan de politieke partijen in de weken voorafgaande aan de verkiezingen. Vanaf 6 februari 1962 kon men wekelijks de aankondiging horen: 'Thans volgt in het kader van de door de regering ten behoeve van de politieke partijen gevorderde zendtijd een uitzending van de ...'.[32]

De gevolgen hiervan waren net zo rampzalig als van de integrale uit-

zendingen van niet-boeiende kamerdebatten. Al snel werden deze uitzendingen, betaald uit de 'kijkpot', voor de kijkers een plaspauze en geloofden de partijen zelf ook niet meer in het effect ervan. Minister Klompé van CRM twijfelde in 1969 openlijk aan de informatieve waarde van de uitzendingen,[33] maar afgeschaft werden ze niet, al leveren ze nog altijd niet meer dan 'twee tot tientallen' telefoontjes op en is de gemiddelde kijkdichtheid een half procent. Overdreven gezegd komt dit erop neer dat niet veel meer mensen dan de makers, de acterende politici en hun familieleden er echt voor gaan zitten.[34]

Zo moesten de politici begin jaren zestig erkennen dat het medium televisie geheel nieuwe eisen stelde aan 'de politiek'. Vóór de komst van de televisie was hun gezag buiten de Kamer nauwelijks uitgedaagd, alleen soms bij hun schaarse optredens in het land. Van een gevoelde verplichting rechtstreeks verantwoordelijkheid af te leggen aan het publiek was al helemaal geen sprake. Premier Colijn moet eens verontwaardigd hebben uitgeroepen dat een journalist het gewaagd had hem een vráág te stellen. De regentenmentaliteit die hierdoor was versterkt, maakte de schok des te groter toen bleek dat politici, eenmaal voor de camera, begonnen te zweten, nauwelijks uit hun woorden konden komen en zelfs om nádere uitleg werden gevraagd. Het onvoorbereide televisieoptreden van VVD-leider P.J. Oud in 1959 werd zo'n debâcle dat het jaren duurde voor hij weer voor de camera durfde.[35]

Voeg bij die onwennigheid het vermoeden van de averechtse werking van de propandistische actualiteitenrubrieken van de eigen omroep, de bewezen averechtse werking van de meeste televisieregistraties van de debatten in de Kamer en de vrijwel totaal genegeerde officiële uitzendingen van de politieke partijen, dan wordt duidelijk dat 'de politiek' het in de tweede helft van de jaren zestig moeilijk zou krijgen. De politici dienden zich te oefenen in andere vormen van televisie om hun boodschap over te brengen: het debat, het interview, de talkshow.

Veel roem heeft de NTS heeft in het decennium vanaf het midden van de jaren zestig geoogst met bijzondere uitzendingen zoals de registratie van de Elfstedentocht in 1963 en Het Huwelijk in 1966, de doorstraling van de eerste wereldwijde live-uitzending een jaar later en de maanlanding in 1969, maar niet met het *Journaal*. Het bleef het best bekeken programma, en daarmee bleef de sociale en rituele functie intact, maar deze kwam in toenemende mate los te staan van de informatieve waarde ervan. Dat laat-

ste besefte de redactie zelf maar al te goed. Enkele maanden na het in ontvangst nemen van de Televisieprijs schreef hoofdredacteur Enkelaar in januari 1962 in een nota – het woord 'nota' is het kernbegrip van de Nederlandse omroep – dat het *Journaal* niet moest onderdoen voor de beste dagbladen, maar 'dat het huidige niveau van het journaal niet altijd aan alle bovengestelde eisen voldoet'. Een bepaalde lijn ontbrak, het hing te veel van toevalligheden aan elkaar, het was te veel gericht op sensatie, en in de tekst werden de klemtónen nogal eens verkeerd gelegd. Dit alles was het gevolg van het uitgangspunt om vooral visuele informatie te verstrekken en nauwelijks meer dan dat. Enkelaar sprak de wens uit om, als aanvulling op deze visuele functie, ook de mogelijkheid te krijgen 'uitsluitend gesproken informatie omtrent het nieuws van vandaag' te mogen brengen.[36]

Als je in het archief bekijkt wat dit *Journaal* in deze maand dan als nieuws bracht dat de hoofdredacteur zelf als ontoereikend beschouwde, was toevalligheid inderdaad het kenmerk. Op dinsdag 30 januari 1962 bijvoorbeeld bestond het veertiental onderwerpen uit onder andere de opening van de Sabena-luchtlijn Eelde-Brussel, een heroïne-smokkelkasteel bij Orléans, de nieuwe werkkring voor Lord Snowdon, een atoomijsbreker die tot de noordpool was doorgedrongen en een Britse straaljager die juist verticaal de lucht in kon, een nieuwe brug over de Forth en om af te sluiten de human interest van de mode in Londen en Parijs. Het rijtje staat sterk in contrast met ons beeld van het harde nieuws uit 'de roerige jaren zestig'. Die moesten in 1962 ook nog aanbreken. Het enige dat je achteraf kunt vermoeden, is dat het geen onaantrekkelijk journaal moet zijn geweest om naar te kijken. De aandacht richtte zich vooral op 'de top' van de mondiale samenleving, die top voornamelijk buiten Nederland bevond. De toevalligheid van de beschikbaarheid van beelden over die top speelde een belangrijke rol.

Het nieuws van de volgende avond begon echter heel binnenlands met, natuurlijk, de verjaardag van prinses Beatrix, maar verder veel Nieuw-Guinea, de opening een Caltex-project in Europoort, de studiebeurs voor de zich in Indië misdragen hebbende militair Westerling. Het eindigde zeer buitenlands met berichten over Lagos, Cuba en Kongo, om dan via de 'vorstelijke personen' te eindigen met 'weertegenstellingen in Portugal' en de weerman.[37]

Misschien waren de binnenland-onderwerpen wel door de redactie zelf vervaardigd. Sommige van de resterende onderwerpen waren ongetwijfeld vervangbaar door iets anders. Het *Journaal* was in die tijd dus onvoorspelbaarder dan het huidige, maar dat is ook het belangrijkste inhoudelijke ver-

schil. Het grootste verschil was de veranderde relatie tussen vorm en inhoud. Toen leek het *Journaal* zich te willen houden aan de richtlijn die Enkelaar in 1961 had bevestigd: het *Journaal* registreert. En wat er geregistreerd werd, was vooral de uitkomst van wat anderen hadden geregistreerd. Zo gaf het *Journaal* een wereld weer die soms opwindend was – niet altijd aangenaam maar toch in grote lijnen opgewekt – en een Nederland dat nog steeds 'deugdzaam en eerzaam' was, waar betere tijden onderweg waren dankzij de combinatie van materiële vooruitgang en de suprematie van de menselijke waarden.[38] Het verschil met heden is toch vooral dat nu op menige plek eigen correspondenten de beelden toelichten, waardoor het *Journaal* meer een nationale vertaling is geworden van de internationale wereld van toen.

Die professionalisering heeft ervoor gezorgd dat echt nieuws niet meer zo'n onaangename storing is als toen bijvoorbeeld president Kennedy werd vermoord. *Journaal*-hoofdredacteur Dick Simons wilde een kwarteeuw later nog steeds niet praten over de knullige manier waarop het *Journaal* de moord versloeg.[39] Kennedy werd om 19.25 uur Nederlandse tijd neergeschoten en stierf om 20.00 uur, het moment waarop de gong van het *Journaal* de kijker het sein gaf dat het allemaal zou beginnen. Nieuwslezer Fred Emmer kon niet meer doen dan mededelen dat er een aanslag op Kennedy was gepleegd. Daarop volgden andere berichten, rechtstreekse beelden waren er die avond niet. 'Het grootste deel van het programma bestond uit het projecteren van een pauzeteken,' aldus Henk van Gelder.[40] Leo Riemens oordeelde de volgende dag in *De Telegraaf*: 'Nooit heeft de Nederlandse televisie zijn incompetentie zo zeer bewezen als op deze avond. Men was in Bussum volslagen zijn hoofd kwijt.'[41]

Toch is er reden voor clementie. Televisie ís een ander medium dan de krant. Amerikaanse journalisten werden wereldberoemd omdat ze hun ooggetuigenverslag van deze moord noteerden op een blocnote – en als dat vol was, op de onderkant van hun schoen – en dit vervolgens naar de krant doorbelden. Het *Journaal* werd beheerst door een heel andere mentale wereld: beelden voorzien van woorden. Waren er geen beelden, dan was men sprakeloos, precies zoals Enkelaar een jaar eerder had aangegeven als het probleem van het *Journaal*. De kritiek op de NTS-verslaggeving van de moord op Kennedy geeft toch vooral weer hoe groot de Kennedy-mythe in Nederland was – waaraan het *Journaal* zelf had meegewerkt door even gewillig als gemakzuchtig het meeste materiaal uit Amerika uit te zenden – en hoezeer de behoefte aan beelden de kritiek bepaalt.

Het *Journaal* werd wel door de ether voorzien van beelden uit West-Europa, maar het bleef in die bipolaire wereld grotendeels afhankelijk van filmvervoer per vliegtuig. Dick Simons, afkomstig van de NCRV, was er de persoon niet naar om in wat dan ook verandering aan te brengen. Hij was niet benoemd omdat hij de meest geschikte man voor het *Journaal* was, maar om andere redenen. Volgens de een omdat hij protestant was en – daar programmacommissaris Enkelaar katholiek was en NTS-topman Rengelink socialist – het verzuilde evenwicht in omroepland moest herstellen. Volgens anderen omdat hij een 'eitje' was en dus beter te controleren dan de wispelturige Enkelaar.[42]

De twaalf jaar dat Simons het *Journaal* leidde, werden jaren die even mat als gemakkelijk waren. Na de komst van Nederland 2, in oktober 1964, werden beide journaals op beide netten om acht uur uitgezonden. Tot 'de ontkoppeling' in 1975, toen er alleen op Nederland 2 om acht uur een *Journaal* werd vertoond en op Nederland 1 een om 21.35 uur, had het *Journaal* een monopoliepositie en dat nodigde niet uit tot een grote drang tot verandering en verbetering. 'Wij van het journaal zien onze nieuwsuitzendingen nog steeds als complementair, vooral ten opzichte van de dagbladen,' schreef Simons in 1970 aan Rengelink. 'Een probleem is wel dat wij door onze snelle technische communicatie-middelen vaak voor de krant uitlopen.' Dat lastige probleem werd opgelost door het vasthouden aan de richtlijn om het nieuws zo droog mogelijk te brengen. Het plaatsen van het nieuws in een context bleef taboe want, aldus Simons in 1970, 'het gevaar van belering duikt hier levensgroot op'.[43] Programmacommissaris Enkelaar was het hier helemaal mee eens: 'Toelichting en analyses horen bij een nieuwsdienst niet thuis.' Ze zouden de 'nieuwsformule' aantasten en de geloofwaardigheid van het nieuws verzwakken.[44]

Geloofwaardig bleef het *Journaal* wel degelijk: veertig tot vijftig procent van de Nederlanders van twaalf jaar en ouder keek elke avond om acht uur. Sommigen keken om er zeker van te zijn het erop volgende programma – *Bonanza*, *Peyton Place* – niet te missen, de meesten keken om het *Journaal* zelf. En dat liep onder Simons, aldus een perscommentaar, 'over van Hollands Glorie, ijsco's in beeld bij grote hitte, veel openingen van tentoonstellingen en eindeloos voortrazende Duitse auto's in de Pinksterdrukte'.[45]

De relatie tot de gezagdragers in Nederland was er volgens sommige critici een van onderdanigheid: als een minister of kardinaal werd geïnterviewd, dan struikelde het *Journaal* bijna over zijn eigen deemoedige taal, waarin toch inmiddels tamelijk archaïsch geworden woorden als 'excellen-

tie', 'eminentie' en 'eerlang' de boventoon voerden.[46] Deze kritiek is te gemakkelijk, aanspreektitels zeggen namelijk niet veel over de vragen die erna komen. En daarover klaagde zelfs het bedaagde *Algemeen Handelsblad* in 1966: 'Men kan onpartijdig zijn en tegelijk kritisch, minder serviel, minder voorzichtig.'[47] Ondanks het hoge 'Hollands Glorie'-gehalte bleef het aangeleverde buitenlandse nieuws, tot verdriet van veel kijkers, het *Journaal* domineren. Zelf ging de redactie nauwelijks buitengaats, en als dat wel het geval was, werd dat trots vermeld in het jaarverslag. Zo meldde het NOS-verslag over 1970 dat er 'equipes weggezonden' waren naar onder andere België, Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, Portugal, Italië en Indonesië.[48]

Was het *Journaal* in de jaren zestig het baken van vertrouwdheid, het waren de actualiteitenrubrieken die de veranderingen in deze 'roerige jaren' het beste weergaven. En niet alleen de 'officiële' rubrieken als *Brandpunt*, *AVRO's Televizier*, *Achter het Nieuws* of *Hier en Nu*. Die waren al wel begonnen aan hun opmars als 'venster op de wereld' en als taboedoorbrekend medium, maar dit gold voor programma's als *Mies-en-Scène* en *Voor de Vuist weg* eigenlijk niet minder, want ook die heetten actualiteitenprogramma's.

Medio jaren zestig was de mening in de pers over het gehalte van de informatie op de televisie nog ronduit negatief. Het was allemaal 'verstrikt in een formule die geen kwaad meer kan'. Leo Kool schreef in *De Journalist* dat het radio- en televisienieuws 'in het slop' zat als gevolg van de verouderde omroepstructuur. Er was zijns inziens te veel tijd in verhouding tot het aantal onderwerpen en het beschikbare geld, te veel concurrentie ten koste van de kijker. De Nederlandse televisie maakte zich schuldig 'aan ernstige nalatigheid'.[49]

Onder de tien populairste programma's in 1965 bevond zich niet één echte actualiteitenrubriek. Het programma *Zo is het toevallig ook nog eens een keer* vond wel een plaats in de toptien. Dit kwam mede door de rel rond het onderdeel 'Beeldreligie', waarin Peter Lohr, al biddend, de verslaving die van de televisie uitging parodieerde: 'Geef ons heden ons dagelijks programma, wees met ons, o Beeld, want wij weten niet wat wij zonder u zouden moeten doen.'[50] Over dit programma is al zoveel gezegd dat hier alleen herhaald hoeft te worden dat het zoveel indruk maakte dat velen dit programma zich nog als de dag van gisteren kunnen herinneren.

Wellicht kwam die schok ook voort uit de verwarrende vorm: de geacteerde werkelijkheid. Het *Journaal* deed altijd zeer zijn best om het vertoonde beeld als werkelijkheid te presenteren. Niet alleen mocht lange tijd

geen nieuwslezer(es) in beeld, laat staan twee, maar ook mocht de kijker niet doorhebben dat die werkelijkheid via een medium tot ons kwam. Alle kunstgrepen dienden onzichtbaar te worden gemaakt. De kreet 'Hengel in zicht!' duidde op overvloedig veel zweet in de veel te kleine studio.

Over de inhoud van beroemdste actualiteitenrubrieken – *Brandpunt* en *Achter het Nieuws* – kunnen we hier betrekkelijk kort zijn. Veel, zo niet de meeste indruk maakten zij met hun buitenlandreportages. KRO-cameraman Piet Kaart kreeg er in 1967 de Nipkowschijf voor. Het uitgangspunt van *Brandpunt* was 'ruimte, grotere vrijheid, solidariteit met verdrukten, ontplooiing van de mens in een nieuwe maatschappij'. En ze hadden de meevaller van de roerige jaren en de diep ingrijpende veranderingen die daarmee gepaard gingen: 'Een prachtige tijd voor een journalist.'[51]

Achter het Nieuws zwierf al evenzeer 'in hemdsmouwen over de wereldbol'. Al moeten herinneringen als die van VARA-cameraman Frans Verhey dat 'alles wat je maakte nieuws en nieuw was' en dat je 'voor een beetje aardbeving' onmiddellijk op het vliegtuig stapte, in de rubriek 'heldhaftige jeugdherinneringen' worden geschaard, het was wel zo, zoals eindredacteur Herman Wigbold zich herinnerde, dat 'een horde journalisten' op Schiphol stond te wachten toen ze uit Nieuw-Guinea terugkwamen.[52]

De grote aandacht voor taboedoorbrekende binnenlandse onderwerpen, zoals abortus, pil en milieu, gaf *Brandpunt* het imago anti-KVP te zijn. Reden voor het KRO-bestuur om in 1966 een deel van de ruimte terug te nemen en daarmee de kritiek van de eigen achterban dat het programma 'te schopperig' was.[53] Die actie kwam van voorzitter Van Doorn. Hij dreigde in februari 1966, vlak voor het huwelijk van Beatrix en Claus, zijn personeel: 'De neiging om aan de mode, zogenaamd grappige opmerkingen ten aanzien van het huwelijk van de kroonprinses te maken, mee te doen, moet bestreden worden. Als dit niet lukt op deze wijze, zal een forse maatregel nodig zijn.'[54] Een jaar eerder verbood hij reeds een programma over anticonceptie, ofschoon 'televisiebisschop' mgr W.M. Bekkers twee jaar daarvoor veel katholieken een gevoel van bevrijding had gegeven door zijn zegen aan geboortebeperking te geven. Woorden als 'copuleren' of varianten daarop waren al helemaal taboe. Wat de autoriteiten niet meer mochten, dat deden voortaan de omroepleiders zelf wel, precies zoals ze na de oorlog hadden beloofd: onzedelijke, kwetsende programma's werden gekortwiekt, niet alleen bij de KRO, uiteindelijk ook bij half-informatieve programma's als VPRO's *Hoepla*.

In al dit soort uitzendingen werd ironie het trefwoord, zeker in VPRO-programma's als *Berichten uit de Samenleving* en daarna *Het Gat van Nederland.* Die ironie was het sein dat ook de cultureel-politieke oppositie zich in de ether had gevestigd. Ook in de vorm – close-up, camera laten doorlopen na afloop van gesprek, aandacht voor details – werden ironie en afwijkende cameravoering troef, het bewijs voor de programmamakers én de zich emanciperende cameramensen dat je binnen dat kastje helemaal niet hoefde te schuifelen om in beeld te blijven maar zelfs de kampioenschappen verspringen kon houden. Net als bij *Dag Koninginnedag* nam ook in dit opzicht de VPRO het voortouw en kwam de nadruk te liggen op het cultureel-artistieke aspect. En de trefwoorden daarvan waren gezellig, gek en rommelig, maar dat was de VPRO ook al toen deze nog religieus-stichtelijk was.[55] VPRO-eindredacteur Jan Blokker herinnerde zich in 1976: 'Een paar jaar geleden ging ik samen met Wim van der Linden, die toen nog vaak als cameraman werkte, de filmregisseur Pasolini interviewen. Achteraf blijkt Pasolini op de hele film precies één minuut in beeld te zijn. Op de rest van de film zie je een vlieg over Pasolini's bankstel lopen.'[56]

De VPRO-stijl, later voortgezet in het actuele programma *Diogenes*, heeft de Nederlandse televisie diepgaand beïnvloed, meer dan menig programmamaker in Hilversum wil toegeven. Na *Hoepla* was het voor sommigen al duidelijk dat 'na dit nooit meer iets hetzelfde zal zijn', en dat was meer waar dan premier J.M. den Uyl in dezelfde bewoordingen in 1973 over de oliecrisis zou beweren. Zelfs de Evangelische Omroep, die in 1970 plotseling aan het firmament verscheen, en toen alleen al de risee was omdat de omroepster de dochter was van voorzitter ds J. Glashouwer en steevast vergezeld van een zeer christelijk bloemstukje, hanteert in de jaren negentig een stijl die het midden houdt tussen die van de VPRO en Veronica.

De kijkdichtheid en de kwaliteit van de serieuze actualiteitenrubrieken hingen soms vooral af van de concurrentie en de eigen programmering. Zo haalde *Achter het Nieuws* in 1966 de hoogste kijkdichtheid 'door de gunstige plaats in het aanbod', namelijk direct na het *Journaal.*[57] Een jaar later moest de VARA vaststellen dat deze was afgenomen door de toename in het aantal informatieve programma's.[58] Hetzelfde constateerde NCRV's *Attentie* de programmering direct na het *Journaal* 'heeft gunstige invloed op de kijkdichtheid, namelijk twintig procent extra'.[59] Omdat het bij al die concurrentie slechts bij wijze van hoge uitzondering – de Zesdaagse oorlog bijvoorbeeld – tot samenwerking kwam met de andere rubrieken, koos

de VARA voor een wat andere aanpak: specials over abortus, drugs en dergelijke.[60]

De concurrentie kwam met name van *AVRO's Televizier*, dat uitging van de formule 'woord, wederwoord, analyse, commentaar' en ook veel 'vestzakreportages' uit alle hoeken van Nederland tot stand bracht in samenwerking met tal van plaatselijke dagbladjournalisten, iets wat de kijker hogelijk waardeerde. *Van Gewest tot Gewest* was (en is) niet voor niets een van de populairste programma's. En voor de AVRO hoefde nieuws 'gelukkig niet altijd slecht nieuws te zijn'. Daarom was het programma onder leiding van Jaap van Meekren zeer gewild en zeer gevarieerd en sloot het meestal af met een samenvatting van een voetbalwedstrijd of boksmatch (dat laatste was toen nog tegen de morele regels). Het jaarverslag 1971 geeft een indruk: 'Televizier sprak met kardinaal Alfrink over de ontwikkelingen in de Nederlandse kerkprovincie, maar ook met de striptease-danseres Coco de Maru, die huisvrouwen wilde leren zich bevallig te ontkleden. De verslaggevers rapporteerden over het neo-fascisme in Frankrijk en Italië, maar waren ook bij de geinkampioenschappen in Lochem en de catch-as-catch-can-wedstrijden in Breda. Wim Kan verscheen voor de camera om het een en ander in te brengen tegen het oorlogsverleden van keizer Hirohito en professor J. Kistemaker kwam verklaren dat op zijn oorlogsverleden geen enkele smet rust.'[61]

Een bonte variëteit aan onderwerpen dus, waar de meeste omroepen steeds meer het patent op leken te nemen en die in de talkshows ook het hoogste bleken te scoren: Willem Duys' *Voor de Vuist weg*, Mies Bouwmans *Mies-en-Scène*. Televisie bleek huiskamerkunst, en dat hadden de mensen achter Duys en Bouwman het eerst door. Zij begrepen dat je in de studio zoveel mogelijk de huiselijke sfeer moest imiteren, maar dan met iets aparts en vertrouwds tegelijk. De tafel en de vissenkom bij de *Vuist*, de slingerstoel bij *Mies*. Het belangrijkst was natuurlijk dat de kern van het programma het gesprek was, en dat had enige jaren nodig om zijn vorm te vinden. Maar toen die vorm er was, was het effect fenomenaal. Daarover zei televisiecriticus Schaafsma in 1970 zeer treffende dingen: 'Ondanks alle gelamenteer over praatprogramma's is het interview waarschijnlijk de meest effectieve, en zeker niet de minst populaire, vorm van televisiejournalistiek.' Dat vond hij niet vreemd. De meeste mensen zijn vooral in andere mensen geïnteresseerd, en de televisie gaf de 'meerwaarde' van de woorden zeer goed weer: de wijze van fysiek reageren, de lach, de aarzeling, het denkend of bedenkelijk gezicht.[62]

Zo is het nog maar de vraag welk soort informatieve programma's maatschappelijk gezien het meeste effect hebben gehad: de zwaarwichtige of de luchtige. Het thema abortus in *Achter het Nieuws* (1967) of het huldigingsprogramma voor Gerard Reve in 1969 die met zijn vriend Teigetje hand in hand de kerk binnenkwam voor het in ontvangst nemen van de P.C. Hooftprijs en minister Marga Klompé een zoen gaf. Zo kunnen de actualiteitenrubrieken op politiek terrein wel hebben gefunctioneerd als een soort televisieombudsman en ook een bepaalde voedingsbodem hebben gelegd voor de politieke polarisatie in de beginjaren zeventig, maar het is niet uitgesloten dat de licht-informatieve programma's het persoonlijk leven van de kijkers meer hebben veranderd, en daarná pas hun politieke overtuiging.

De televisie werd zo steeds meer een nationale humeurmeter, en er waren geen betere meteropnemers dan Bouwman en Duys. Dat had Mies Bouwman al ervaren bij de zorgvuldig gepromote maar even vakkundig uitgevoerde mammoetuitzending van 23 uur op 26 november 1966, *Open het Dorp*.[63] Heel Nederland gaf geld en had een brok in zijn keel van geluk, goedgeefsheid en mediale opwinding. *De Telegraaf* schreef: 'Sinds de kruistochten hebben wij misschien niet zo overtuigend een volk gemobiliseerd gezien voor een hoog ideaal. De actie toont tevens hoe gevaarlijk een dergelijke ontketening van hartstochten kan zijn als zij niet gericht is op een verheven doel.'[64]

Negatieve hartstochten zagen met name linkse critici vooral bij Willem Duys. Niet zozeer toen hij in 1964 zijn gast, een Amsterdamse student, regelrecht voor gek verklaarde omdat hij een gaatje in zijn hoofd had geboord om permanent met een geestverruimende blik rond te kunnen lopen.[65] Wel toen hij in 1971, na een gesprek met de moeder van een aangerand meisje van vier, zei dat als hij iemand op aanranding van zijn dochter zou betrappen, hij de dader zou hebben doodgeslagen, 'en als hij uit de gevangenis kwam had ik hem nog doodgeslagen'.[66] Dit gold als opruiing of uitlokking tot doodslag. Twintig jaar later zouden zulke uitspraken in programma's als *De Ronde van Witteman* heel normaal zijn. Traditioneel Nederland hield acties tegen zedenverwilderende programma's als *Hoepla* en *Barend Servet*, de linkse pers verzette zich tegen alles wat 'rechts-populistisch' was, zoals de AVRO nog zou merken toen zij het programma *Opsporing verzocht* begon: door de verschijning op de televisie zou de 'reclassering' van de verdachten in de maatschappij onmogelijk gemaakt worden. Het zou echter in de jaren zeventig de maatschappij worden die zich 'reclasseerde' op de televisie.

'De wereld verandert, het *Journaal* blijft hetzelfde,' stond boven het artikel van Susanne Piët in NRC *Handelsblad* in 1974. 'Het *Journaal* is voor de Nederlander een vriendelijk knetterende huisvriend geworden, die moeiteloos het "Goedenavond, dames en heren" koppelt aan rampen in Bangladesh, Ierland of Oost-Groningen.'[67] Twaalf jaar lang had hoofdredacteur Simons zijn stempel gedrukt op een droog, kortaf *Journaal.* En daarover ontstond binnen de redactie zelf steeds meer onvrede. Mikpunt van de kritiek was niet alleen de ongeliefde Simons, die ook wel 'De Schipper' werd genoemd omdat hij graag zelf buitengaats was en alles wat met een zeil te maken had in zijn programma duwde, ook zijn directe baas en voorganger Carel Enkelaar werd dat. Hem werd verweten een ordinaire stuntman te zijn: al het monarchale, nationale en bijzondere liefst zo groots mogelijk, en kosten geen bezwaar.

Elke poging om het *Journaal* een bredere formule te geven werd de kop ingedrukt. Zo werd programmacommissaris mr C. Steketee, die in 1973 aantrad en het wilde proberen, binnen de kortste keren Hilversum weer uitgebonjourd. In een nota bleef de richtlijn: al het *Journaal*-nieuws dat 'aanleiding kan geven tot het ontstaan van nieuwe feiten, moet worden vermeden'. De democratisering en het engagement waren, zij het met enige vertraging, echter ook tot de redactie doorgedrongen en in weer een andere nota schreef men dat het primair weergeven van feiten natuurlijk de primaire taak was, 'maar ook het signaleren van maatschappelijke stromingen en structurele verschijnselen behoort daartoe en is zelfs een taak'.[68]

De meeste omroepen konden wel instemmen met zo'n ruimere formulering, al waren sommige er wel huiverig voor. Er was één grote tegenstander: directeur L. Leeman van de TROS: 'Ik vind dat de NOS op terreinen komt, waar ze met haar poten vanaf moeten blijven.'[69] Niet dat men zelf een actualiteitenrubriek wilde. In 1972 zei voorzitter mr J. Landré dat de TROS zich niet wilde mengen in partijpolitieke en religieuze zaken en zich richtte 'op de wensen van de begunstigers'. In de Omroepwet stond toch ook nergens dat zo'n programma verplicht was? Voor wereldschokkende gebeurtenissen, zoals de moord op Kennedy, wilde hij wel wat tijd vrijmaken, maar niet voor bijvoorbeeld zoiets als de bezetting van de ENKA-fabriek in Breda. 'Er is voldoende informatie. We kiezen voor wat positief Nederlands is'.[70]

Als het ging om de programma's, betekende dit het verstrekken van 'probleemloos amusement tot in lengte van dagen', *Flipper*, *Zorro*, politiethrillers en vraag-en-antwoordspelletjes die, aldus de toenmalige televisiecriticus

Hofland, 'met een geheime opgewektheids-essence zijn bespoten'.[71] Links Nederland zag in de komst van de TROS de ondergang van Nederland nabij, en een enkeling deinsde niet terug om daar de felste bewoordingen voor te gebruiken. Zo had PvdA-er Jan Nagel het in 1975 over het 'kankergezwel TROS met zijn holding company Wibo van der Linden'.[72]

In 1974 besloot minister Van Doorn de TROS te erkennen als A-omroep, op voorwaarde dat zij meer aandacht zou besteden aan informatieve en culturele programma's met een eigen identiteit. Met enige tegenzin begon de TROS toen met *TROS-Aktua*, dat onder aanvoering van Wibo van der Linden snel een van de populairste actualiteitenprogramma's werd. Soms ging er iets fout, zoals bij het interview met een onder een deken schuilgaand IRA-lid, dat later als oplichter werd ontmaskerd,[73] maar zulke miskleunen zijn ook gerespecteerde programma's als *Brandpunt* wel eens overkomen.

In links-intellectuele kring was het in de jaren zeventig nog altijd bonton om af te geven op het *Journaal*, op alle actualiteitenrubrieken die nieuw waren en op alle omroepen die niet VARA of VPRO heetten. In conservatief-intellectuele kring was en bleef de houding nog veel negatiever. Zo herinnerde Fokke Sierksma zich in 1976 hoe zijn prachtige boek over televisie, *Testbeeld* – waarvoor hij in 1963 de Henriëtte Roland Holstprijs ontving –, in Leiden, waar hij toen doceerde aan de theologische faculteit, totaal werd doodgezwegen. 'Intellectuelen, zeker in Leiden, keken nooit naar de televisie. Als je het wel deed, keken ze je aan alsof je gulp open stond.'[74] Ondanks de 'VPRO-intellectuelen' verklaarde Koos Postema in 1978 de heersende malaisestemming over televisie in progressieve kring aldus: 'De overschatting van het medium gaat er langzamerhand af, die overschatting waar intellectuelen zo aan geleden hebben.'[75] Hoe dit ook zij, het *Journaal* werd door álle intellectuelen als dom en knullig gezien, althans de volgende dag. De gemiddelde kijker bleef het waarderen.

Er was rond 1975 duidelijk een nieuwe hoofdredacteur nodig die een nieuwe visie had op wat het *Journaal* kon en moest. Dat werd Ed van Westerloo, afkomstig van KRO's *Brandpunt*. Hij voerde tal van veranderingen door, die hem niet alle in dank werden afgenomen door de actualiteitenrubrieken. De hoeveelheid binnenlands nieuws werd opgevoerd van veertig naar zestig procent. Hij trok een keur van buitenlandse correspondenten aan en aarzelde niet om toch meer 'duiding' van het nieuws te geven. Hiertoe trok hij *Brandpunt*-commentator H.J. Neuman aan, een daad waar de actualiteitenrubrieken des duivels over waren. Zij begonnen met een soort wraakactie. Belangrijke personen werden voor interviews exclu-

sief geclaimd of politici werd méér minuten zendtijd beloofd als zij níet in het *Journaal* verschenen. Toen minister van Justitie Van Agt in 1976 na de arrestatie van oorlogsmisdadiger Menten maar liefst acht minuten in het *Journaal* aan het woord kwam, explodeerde de voltallige redactie van AVRO's *Televizier magazine*, die daarna aan de beurt was, en de zoveelste omroeprel was geboren.

De verovering van het medium televisie door het volk zelf was al ingezet met *Voor de Vuist weg* en *Mies-en-Scène*. Eind jaren zestig ontdekten de actualiteitenrubrieken deze vlotte formule eveneens. Als een van de eersten nodigde Frits van der Poel mensen uit om in *Brandpunt* mee te praten over de onderwerpen ter zake. Behalve deze democratisering speelde een andere factor een grote rol bij de formuleverandering: er kwam steeds meer zendtijd en steeds minder geld voor dure buitenlandse reizen. Na de uitbreiding van de zendtijd in 1967 besloot de AVRO deze te vullen met informatieve uitzendingen, de frequentie van AVRO's *Televizier* te verhogen en, twee jaar later, de formule een nieuw jasje aan te trekken. De naam werd nu *Televizier Magazine*. Doel: via een nieuwe, vaste vorm een zo een zo groot mogelijk publiek zo onderhoudend mogelijk te betrekken 'bij het gebeuren buiten'. Daarin moest zeker ook ruimte komen voor 'entertainende' reportages.[76] Onder leiding van eerst Wibo van der Linden en na hem Jaap van Meekren won de rubriek snel aan populariteit, en dat zou jaren lang zo blijven.

De VARA had meer moeite om de extra zendtijd te vullen. 'Een alerte actualiteitenrubriek kost steeds meer geld,' zo meldde het jaarverslag over 1973. Daarom had *Achter het Nieuws* geen behoefte aan uitbreiding. Een jaar later klaagde men zelfs over een teveel aan informatie, over 'informatiemoeheid'. Men wilde nog niet zover gaan als de AVRO en de TROS met hun sandwich van zwaar en luchtig, maar men zou er niet verbaasd over staan als veel van de anderhalf tot 2,2 miljoen kijkers 'zo rond de klok van tien voor elf, na het consumeren van vijftig minuten *Achter het Nieuws* zuchtend en kreunend naar bed gaan – maf, zat overvoerd en doorgezeten'.[77] Vandaar dat men bij de VARA toch ook begon te experimenteren met andersoortige formules zoals het politieke praatprogramma *Haagse Kringen*. Toen het *Journaal* er steeds meer toe overging onderwerpen uit te diepen, besloot de VARA hierop (opnieuw) te reageren door 'als het ware dieper te graven dan het journaal. Specialisaties bij ons zijn vooral kernenergie, omroeppolitiek, milieu en de praktische politiek,' aldus het jaarverslag.[78] Dat bleek de laatste oprisping van 'de linkse stroming' binnen de VARA. Want een deel

van de socialistische omroep mocht er in de jaren zeventig trots op zijn door het publiek als het meest 'progressief en partijdig' te worden beschouwd, onder de nieuwe voorzitter Marcel van Dam luidde het devies al snel: voortaan is het 'populair en progressief'.

De komst van vooral de TROS had niet bij weinigen de schok veroorzaakt dat de gemiddelde menselijke behoefte aan de harde mondiale werkelijkheid tamelijk beperkt was, zo luidde medio jaren zeventig de sombere conclusie van veel voormalig optimistische mediadeskundigen. Misschien wel door die 'vertrossing' kon de inmiddels van NTS in NOS omgedoopte omroep in de jaren zeventig voor grote, indrukwekkende en alom gewaardeerde uitzendingen zorgen, zoals de gedurfde bijna-dagelijkse uitzendingen van de *Watergate-hearings* in 1973. NOS-medewerker Bob Nahuisen zei trots: 'Juist die gegarandeerde, continue berichtgeving op een zo objectief mogelijke manier, heeft een duidelijk bewijs geleverd hoe nuttig de NOS is.'[79]

Als er lange tijd één nagel aan de doodskist van de NOS zat, dan was het in die jaren wel het verwijt van subjectiviteit. De eerste televisierel over subjectieve berichtgeving dateerde al uit 1961. Toen monteerde Herman Wigbold in een *Achter het Nieuws*-uitzending over de woningnood geruststellende uitspraken van minister Schut tussen wanhopige uitspraken van woningzoekenden. Later moesten vooral de NOS-programma's het ontgelden: het *Journaal*, maar ook *Den Haag Vandaag*, *Interpellatie*, *Panoramiek*, *Kort Geding*, *Ter Visie* en *Stroming*.

De kritiek op de NOS kwam van twee zeer verschillende zijden: van de kant van de CPN die het via haar dagblad *De Waarheid* voortdurend had over 'een stuk kapitalistische staatsmacht' dat de omroep in zijn geheel vormde en over 'de rechtse politieke censuur' van de NOS,[80] en van de kant van de VVD, en met name van Haya van Someren-Downer, die de NOS simpelweg wilde opheffen omdat de Nederlandse pers immers ook geen 'gezamenlijke krant' kende, de kijker zijn lidmaatschap van de NOS helemaal niet kón opzeggen en deze omroep geen leden telde. Het belangrijkst leek toch dat de NOS 'een geniepige partijdigheid' aan de dag legde. 'De NOS is 'n fel-roodgekleurd ei. [...] Ik zit stukken liever bij de VARA dan bij de NOS. Dan weet ik wat me te wachten staat.'[81]

Als de VVD in het *Journaal* een fractie van een seconde korter in beeld was gebracht dan de andere partijen, dan lag er een brief op de mat in Hilversum. Nu kon VARA-voorzitter André Kloos dit soort artikelen wel afdoen als hetze- en lastercampagne,[82] maar een kern van waarheid zat er wel

in de kritiek dat veel NOS-programmamakers een voorkeur voor linkse partijen hadden en dat ook niet zelden wensten te verbergen. En de makers van de actualiteitenrubrieken, van NOS of van NCRV, KRO en VARA, mochten al dan niet ontkennen dat 'links bij ons overheerst', of dat die 'linkse signatuur' nooit bewezen was, sommige NOS-medewerkers kwamen er rond voor uit dat zij PvdA-stemmers waren.[83]

Zo was er in deze jaren van polarisatie niet alleen een raar soort oorlogje tussen de NOS en de omroepverenigingen, waarbij het voorkwam dat dezelfde politici in beider programma's precies hetzelfde zeiden, zo woedde er ook een oorlog tussen de politici en de media. En die had vooral te maken met de geringe aandacht voor kamerpolitiek op de televisie. *Den Haag Vandaag* zond rond 1970 drie keer per week uit, van 19.04 tot 19.09 uur. Het echte probleem was de richtlijn: alleen beleidssamenvattingen geven van wat sprekers in de Tweede Kamer hebben gezegd. 'Maar dat is van een walgelijkheid zonder einde. Het was niet vreetbaar toen we op die manier werkten,' aldus interviewer Ton Planken in 1973. De kijkdichtheid zat onder de één procent. Toen hij verandering doorvoerde, en kamerleden na het debat ging vragen om het allemaal nog eens uit te leggen, maar dan kort en duidelijk en in gewoon Nederlands, steeg het aantal kijkers tot rond het miljoen. Door die kritische aanpak mocht Planken wel brieven ontvangen met kreten als: 'Ga met vakantie naar Rusland' of: 'Ik stuur je met kerstmis een drol in een doosje.'[84]

De politici begrepen dat het middel om 'dichter bij de kiezer te komen' bij de media lag. De toenadering viel voor veel politici niet mee. Met hun parlementstaal bleken ze zich moeilijk verstaanbaar te kunnen maken en voor hun performance in het parlement zelf bleken ze een soort abstract-bureaucratisch 'Kamergedrag' te hebben aangeleerd. Alleen de gesprekken met de minister-president konden zich op grote kijkdichtheid verheugen. Ook andere politici wisten zich aan te passen, zozeer dat de televisiecriticus Philip van Tijn in 1974 vaststelde dat de televisie een nieuw type politicus had geschapen. Voor de televisie bleken ze ineens een voornaam te dragen 'en tot veler verrassing bleken ze vroeger ook enkele jaren onzindelijk geweest'.[85]

De politici kregen de voorkeur voor de lichte, gevarieerde actualiteitenrubrieken als *Televizier Magazine*, ook al hadden sommigen daar later spijt van nadat Van Meekren hen onder handen had genomen. Het werden, toen men dacht het geheim van de massa en van het medium te hebben ontcijferd, de speciale programma's en de talkshows, waarmee de po-

litici hun imago probeerden op te vijzelen. De pers sprak van 'gelegenheidskomieken', maar het werkte wel. Sommigen van de jongere generatie, zoals Marcel van Dam en André van der Louw, waren misschien door hun afkomst in staat zich gewoon en begrijpelijk uit te drukken, maar door hun werk voor de omroep kenden zij nog beter het klappen van de zweep.

Zo gaf in 1974 de arts Frits Wafelbakker in *Brandpunt* een demonstratie van de verwijdering van hoofdluis. Hij beende af op de nieuwe burgemeester van Rotterdam die op zijn eigen optreden zat te wachten. Wafelbakker zei: 'Staat u mij toe,' en pakte de haardos en gaf een proeve van ontluizingsprocedure.[86] Of het geënsceneerd was of niet, Van der Louw doorstond het als een echte komiek en politici zouden vanaf dat moment nog wel gekkere dingen doen ter ere van hun populariteit: Van Agt op de racefiets, Den Uyl hossend door de tuin van het Catshuis met het Oranje-elftal enzovoort. Ook de vorm van het interview onderging vernieuwing. *Achter het Nieuws* sprak in 1972 met politici over de troonrede, en men deed het dit keer staand. Het volgende jaar werd premier B.W. Biesheuvel in het voetbalstadion aangesproken door *Den Haag Vandaag*.[87] Twee decennia later zouden Jaap van Meekren en Ruud Hendriks over hun RTL4-avontuur worden geïnterviewd, watertrappelend in het zwembad.

De 'vertrossing' waarover velen in de eerste helft van de jaren zeventig met afschuw spraken, was een fenomeen waarvan de TROS zelf slechts de eerste uiting was. Het probleem lag bij 'de oude omroepen'. Die leken de greep te verliezen op de grote groepen waaruit ze waren voortgekomen. En zij raakten daar danig door in verwarring.

Achter het Nieuws probeerde het nog jarenlang met zware tot zeer zware kost. In 1973 besloot men zelfs driemaal een Van Onderen-dag te organiseren, genoemd naar het programma *Van Onderen*, over oorlog en vrede, over de financiering van de samenleving en over de plaats van de arbeider en de arbeid in de samenleving. Het was allemaal heel ernstig en consequent, maar voor menige kijkers en recensenten was het toch wel wat veel van het goede. Televisiecriticus Nico Scheepmaker schreef dat de kijkers 'vier uur lang murw' waren gemaakt over stakingsrecht, ondernemingsraden en dergelijke.[88] De *De Tijd*-recensent schreef: 'De grimmige humorloosheid van de "bewuste" arbeider. Nog nimmer heb ik zó lang mensen met elkaar horen praten over hun problemen zonder dat er een grap op tafel kwam.' En over de artiesten zei hij: 'Burgermanskinderen die in koor opstandige teksten zongen.'[89]

Tegenover al deze ernst kwamen de nieuwe talkshows: de VARA met

Sonja Barend, de TROS met Henk van der Meydens *TV-Privé*. Toch waren de populairste informatieve programma uit dit decennium ook heel serieuze programma's, en wel van de 'zwaarwichtige' VARA: de *Ombudsman* van Marcel van Dam en *Een groot uur U* van Koos Postema. In het eerste seizoen (1969/1970) kreeg Van Dam 35 000 brieven, twee jaar later waren het er al 75 000.[90]

Het uitgangspunt van oud-onderwijzer Postema was iets indirecter: 'Wat leerzaam is maakt de kijker zelf wel uit.' En al die mensen moesten aan het woord komen: 'Gewone mensen komen bijna nooit op televisie. Ze moeten eerst buiten-gewoon zijn willen ze op de buis komen. Bijvoorbeeld buiten-gewoon ziek, of buiten-gewoon dood (halfverbrande Palestijn in het *Journaal*) of buiten-gewoon lange sokken kunnen breien (Duys). Gewone mensen gewoon zichzelf laten zijn. Daar hoeft toch niet alleen Netty Rosenfeld naar te streven?'[91] De invloed van Postema's programma kan nauwelijks worden onderschat. Welk onderwerp kwam er niet in aan de orde? Adoptiekinderen, roken, plastische chirurgie, ouder worden, te dik zijn of te dun, panische angsten, zelfmoord en stotteren. Men kan het gebrek zo gek niet bedenken of het werd op ernstige wijze in bijzijn van publiek behandeld.

Hoewel programma's als *Haagse Kringen* populair waren, bleef de interesse voor de grote politiek gering. Bij het aftreden van premier Den Uyl in 1977 bijvoorbeeld keek zestig procent gewoon naar *Voor de Vuist weg* en met de kamerdebatten naar aanleiding van regeringsverklaringen schommelden de kijkcijfers nooit boven de zes à acht procent.[92] Alleen de verkiezingsdebatten, waarmee de AVRO in 1967 begon, mochten zich verheugen in grote belangstelling, al is over het effect op het kiezersgedrag nooit enige consensus ontstaan.

Zeker voor de politiek op televisie gold: het hing van de programmering af hoeveel mensen ernaar keken. En dat wisten de omroepen allang. Zo was de NCRV niet erg gelukkig dat het in 1976 *Hier en Nu* op zaterdagavond moest brengen, de 'familieavond'. Men wist dat het programma 'weliswaar formeel wordt gewaardeerd, maar anderszins enige geestelijke inspanning vereist, terwijl die [zaterdagavond, HB] juist als ontspanning wordt ervaren.'[93] Dus moest de formule halsoverkop worden aangepast. Een andere set, met Hans Sleeuwenhoek, zonder stropdas, luchtig laverend in een cirkel van op tonnetjes zittend publiek. Nieuwe, leuke onderwerpen als 'de man of vrouw van de week, de fabel, de actuele reportage, de zaterdagsport'

en dergelijke.[94] De nieuwe formule was nu: 'Verdieping door middel van langere en meer uitgewogen filmreportages.' Want men wilde de kijker 'gedegen informatie' geven.[95] Daar hoorden, uit overtuiging en baatzuchtigheid, speciale acties bij voor de Afghaanse vluchtelingen, voor de Poolse vluchtelingen, voor Greenpeace enzovoort. Een publicitair 'hulpmiddel' dat ook andere omroepen graag hanteerden, als het moest.

Bij de VARA werd na 1980 definitief het accent verlegd op 'populair en progressief'. *Sonja op Maandag* werd een wekelijks programma 'dat de journalistieke krenten haalt uit het dagelijkse deeg'.[96] In 1988 gaf de omroep toe dat *Sonja* en *Achter het Nieuws* vroeger in bijna alles een standpunt hadden ingenomen. Bij het *Journaal* heerste rond 1980 ook een sfeer van inhoudelijke malaise, zo bleek op het symposium *News on TV and reality* naar aanleiding van het 25-jarige bestaan. Van Westerloo: 'Vandaag de dag [...] wordt het televisienieuws door sociologen, agogen en medialogen beoordeeld als een "geconstrueerde namaak-werkelijkheid" of als een "pseudo-venster dat uitzicht biedt op een schervenwereld". Het vertoont, aldus de critici, een subjectieve werkelijkheid, bijvoorbeeld door camera-instellingen en montage, door onderwerpenkeuze en vraagstelling. Het is top-gericht, zowel ten aanzien van het maatschappelijk gebeuren als ten aanzien van personen. Het is te oppervlakkig, en niet in staat om enige samenhang te geven. Het is fragmentarisch, gericht op incidenten en niet op structuren. Het is geografisch onevenredig verspreid; nationaal gedomineerd door de Randstad, internationaal door het rijke Westen.'[97]

De meeste sprekers beaamden dit, behalve eregast en topman van CBS, Walter Cronkite, die het hier totaal niet mee eens was: televisienieuws was een 'bron van informatie die actueel, accuraat, ter zake en objectief is. Het is niet, of het behoort niet te zijn, een werktuig voor het sociale en politiek bedrijf. Het is niet de taak van het televisienieuws om de kinderjuf van de samenleving te zijn of de morele autoriteit, de politieman of de sociale hervormer en het is ook niet de taak van de televisiejournalisten om de kinderjuffrouwen van de Derde Wereld te zijn en ontwikkelingslanden over de bol te aaien, omdat ze op bepaalde punten vooruitgaan.'

Ook de slotwoorden van Cronkite zijn interessant: 'Iedere vrije samenleving, voor zover die echt vrij kan zijn, wordt samengehouden door een element van vertrouwen tussen diegenen die regeren en de mensen die geregeerd worden. Dat is een bindend element dat in de vrije samenlevingen de vervanging is voor discipline in autoritaire of totalitaire samenlevingen. Wat er gebeurt als dat vertrouwen wegvalt, is dat het hele systeem uiteen-

valt. De Verenigde Staten hebben zoiets meegemaakt als gevolg van Vietnam en Watergate. De groei van het cynisme van het publiek, het feit dat de politieke samenhang steeds minder wordt, dat daardoor het geloof van de mensen in zichzelf en in de waarde voor hun samenleving vermindert.'[98] Als een paar trefwoorden van toepassing zijn op de periode die volgde op de definitieve doorbraak van de kabel begin jaren tachtig en de komst van de satellieten en de commerciële stations aan het eind van het decennium, dan horen daar toch de woorden als 'cynisme', 'verminderde samenhang' en 'verminderd geloof' bij.

De Nederlandse televisie bood, toen de jaren tachtig begonnen, een nog tamelijk overzichtelijke aanblik. Er waren twee netten. Veel oude, vertrouwde informatieve programma's hadden weliswaar een nieuwe, swingende vorm en inhoud gekregen, maar op dit terrein deed de NOS haar best om de bestaande programma's te verbeteren en aan te vullen. Vanaf begin 1981 werd het *Jeugdjournaal* ingevoerd, vier minuten lang vlak voor zeven uur. Het werd een groot succes, ook bij ouderen en slechthorenden vanwege de ondertiteling.

In het *Journaal* had 'de commentator' allang plaats gemaakt voor allerlei ad hoc-deskundigen die in de studio mochten uitleggen wat de reden kon zijn dat dit vliegtuig was neergestort of hoe lang die gijzeling zou gaan duren. Als discussieprogramma voerde men op zondagmiddag twaalf uur *Het Capitool* in. Het maakte indruk, zeker in het begin toen de gewichtige omgeving en het dito tijdstip nog als 'nieuw' werden ervaren, en Joop van Tijn de zaak leidde.

De presentatie van het *Journaal* werd in toenemende mate ook wat stroef en knoestig gevonden, maar de kijkers vonden in deze jaren, vlak voor de komst van Nederland 3 en RTL4, het programma 'prettig om naar te kijken' en ruim driekwart achtte het 'objectief'.[99] En objectiviteit was, bij alle verbreding die Van Westerloo en zijn opvolger Gerard van der Wulp aanbrachten, nog steeds het uitgangspunt. Op dit punt brak er niettemin enig rumoer los na de opvallende carrièresprong opwaarts van redacteur Charl Schwietert tot staatssecretaris namens de VVD in 1982, en vooral na zijn buiklanding 72 uur later toen onder andere bleek dat hij geen doctorandus was zoals hij had vermeld. Dit op- en aftreden riep de vragen op over de manier waarop een belangrijk journalist met de feiten jongleerde, maar ook over de nauwe banden die er bleken te bestaan tussen een politiekredacteur van het *Journaal* en de partij waarover hij 's avonds 'objectief' diende te berichten.[100]

De relatie tussen omroep en politiek kwam slechts voor de grootste analfabeet op dit gebied als een verrassing. *Vrij Nederland* concludeerde al in 1953 'dat de politiek veromroept is en de omroep verpolitiekt'.[101] En zelfs toen was dat al een late constatering. Zo was het al sinds het Omroepbesluit van 1930 de radio had 'geregeld'. En zo zou het in de jaren tachtig ook blijven. Van Westerloo noemde in 1988 de politieke invloed op Hilversum via de Mediaraad 'enorm'. 'Mijn indruk is dat de overheid dichter bij Hilversum staat dan ooit tevoren,' aldus Van Westerloo.[102]

De kijker merkte daar niet al te veel van. Die zag wat er op de televisie te zien was, niet hoe er achter de schermen geduwd en getrokken werd. En men kon zien dat het *Journaal* aantrekkelijker werd. In 1985 werd zelfs, na bijna dertig jaar, een eigen studio van wel dertien bij dertien meter betrokken zodat het materiaal niet langer een hele reis hoefde af te leggen van het ene gebouw in Hilversum naar het andere. Er kwam een nieuwe leader, een nieuwe tune, er kwamen twee presentatoren, kortom, het *Journaal* probeerde een programmavorm uit zoals die in Engeland en Amerika al veel langer bestond.

Het enige onderwerp waarin men deze buitenlandse voorbeelden merkwaardigerwijs niet navolgde, was het weerbericht. Hier werd in 1985 de weerman in het *Journaal*, dat nu het *8-uurnieuws* heette, afgeschaft en gaf de nieuwslezer vlak voor de slottune een meerdaagse weersverwachting in een paar steekwoorden. Toch was men er al vanaf het begin van overtuigd dat op de televisie ook een weeroverzicht thuishoorde. Dit gebeurde daarom al in de tweede nationale uitzending, op 5 oktober 1951, en dit zou voortaan twee keer per week gebeuren. Met de komst van het *Journaal* in 1956 werd 'Het weer' een paar keer per week weergegeven met de 'handtekenmethode': de hand die op de 'draaikaart' met lipstick wat lijnen trok, waarbij men de stem van die hand kon horen. Geleidelijk aan werd deze vertoning verkort van twee à drie minuten tot iets meer dan één minuut, tot grote ontevredenheid van de kijkers, die elke avond uitvoerig op de hoogte gehouden wilden worden van het weer. Het KNMI bleek niet voldoende mankracht te hebben om iedere avond een meteoroloog naar de studio te laten gaan. Daarom zocht men de oplossing in een presentatie vanuit het KNMI in De Bilt. In 1967 kwam er een straalverbinding tussen De Bilt en Hilversum, toch besloot men het weerbericht maar per telex naar de studio te sturen dat vervolgens door de nieuwslezer werd voorgelezen. Alleen niet op zondag, want dan werkte men niet bij het KNMI.[103] Na 1985 kwam men snel terug van het steekwoordenweerbericht. Andere

omroepen, en zeker de radio, bleken met hun commerciële weermannen als Jan Pelleboer fenomenale publiekstrekkers te hebben ontdekt. En zo kwamen ook in het *Journaal* de weermannen terug, van wie 'wolkenman' Erwin Kroll een nationale beroemdheid zou worden.

De populariteit van het *Journaal* bleef groot, mede te danken aan de herhaaldelijke extra-uitzendingen namens 'de gezamenlijkheid' waarmee men veel eer inlegde. Zo volgden in 1987 zeven miljoen Nederlanders de uren durende berging van de omgeslagen veerboot Herald of Free Enterprise. Tijdens de Golfoorlog in 1991 kwam het *Journaal* elk uur van de dag met een extra-bulletin; in totaal verzorgde het in die zes opwindende weken er 240 stuks. Het in 1989 ingevoerde *NOS-Laat*, het dagelijkse nieuwsprogramma waar veel Nederlanders sinds 1951 op hadden zitten wachten, voerde tijdens die Golfoorlog 'op een voor Nederland unieke manier samen met de actualiteitenrubrieken van de andere omroepen', aldus de NOS.[104] Weer eens bleek dat het bestel niet van binnenuit te veranderen was, maar dat dit alleen van buitenaf kon geschieden: door oorlog, of door die oorlog met andere middelen: de handel, in dit geval de komst van de buitenlandse zenders en commerciële omroepen als RTL4.

De komst van de eerste op Nederland gerichte commerciële zender Veronique (al snel omgedoopt in RTL4) bevestigde de revolutie in de Nederlandse televisiewereld die door de kabel al jaren was aangediend en waarover de politici en Hilversumse prelaten zich al grote zorgen maakten.

De Hilversumse omroepen schoven in de jaren tachtig al langzaam maar zeker op in de richting van commercie, merchandising en infotainment. Maar hoe groot de revolutie na 1989 zou worden, en hoe weinig de betrokken nieuwsmensen beseften hoe anders het allemaal zou worden, dat mag blijken uit een discussie in 1988 tussen drie presentatoren, Ruud Hendriks (Veronica), Fons van Westerloo (AVRO) en Maartje van Weegen (en eindredacteur Lars Andersson van NOS-*Journaal*), over 'het Amerikaanse nieuws'.

Dat vond men allemaal maar niks: te snel en te simpel, te voorspelbaar en veel te veel gecentreerd rond de personality van de nieuwslezer en verslaggever. De verslaggever moest ondergeschikt blijven aan het nieuws. Van Weegen: 'Als ik elke avond bij het openen van het *Journaal* zou zeggen: "Ik ben Maartje van Weegen en dit is het nieuws van vandaag...", dan denk ik dat veel kijkers zullen reageren in de trant van "Ja zeg, dat weet ik nou wel, dat jij dat bent." Ik denk dat de Nederlanders het aanstellerig zul-

len vinden.' En de zelf zo snelle Hendriks meende: 'Bij ons is het natuurlijk ondenkbaar dat Maartje zegt: "We gaan eerst even naar Gerard Arninkhof in Den Haag" en dat Gerard vervolgens na twee zinnen roept: "Maar we gaan nu even kijken bij Hugo van Rhijn, want die staat bij het ministerie van Buitenlandse Zaken om de hoek!" '[105]

Binnen twee jaar zouden zij het zelf allemaal zo doen. Daarna werden al die rubrieken steeds visueler, sneller en harder, ook het *Journaal.* Dit laatste had met de toenemende concurrentie te maken, en met de technische ontwikkeling waardoor steeds meer live-beelden van steeds meer plekken op, boven en onder de aarde de huiskamer inkwamen: de ramp in het Heizelstadion in Brussel in 1985, de Challenger die een jaar later voor de ogen van de familie en de rest van kijkers in de lucht explodeerde en andere rampen toonden aan dat de live-nieuwsbeelden steeds vaker het karakter van de horrorfilm kregen waarnaar men niet wilde kijken en tegelijkertijd wel. De live-rampen bleven uitzondering, al zou in 1991 het live-aspect van de Golfoorlog dit karakter nog eens onderstrepen.

De aankondiging in 1989 dat er twee commerciële zenders in de lucht zouden komen, TV10 en Veronique, zorgde in Hilversum voor paniek en vervolgens voor een ware uittocht van presentatoren, nieuwslezers en amusementssterren naar die nieuwe omroepen. Het aantal kijkers naar het *Journaal,* toch al afgenomen door de ontkoppeling in 1975, nam verder af, van veertig procent in 1988 tot 32 procent eind 1990. De reden was dezelfde als na 1975: de concurrent, in dit geval RTL4, zette op de tijd van het *Journaal* zijn populairste amusementsprogramma is, *Het Rad van Fortuin.* Daar kon je een auto winnen, bij het *Journaal* niet. Redactiebaas van RTL4 Ruud Hendriks wond er geen doekjes om: het ging om counterprogrammering, 'geen middel schuwen om de kijkers bij de andere netten weg te halen. [...] Wij verkopen air-time.'

De ontideologisering en commercialisering van het medium televisie werd het duidelijkst zichtbaar bij RTL4, maar ook bevlogen helden van weleer, Aad van den Heuvel en Paul Witteman niet uitgezonderd, maakten niet langer de programma's die zijzelf mooi of nuttig vonden, maar waar een zo groot mogelijk aantal kijkers naar wilde kijken. Alleen verzonnen zij excuses voor hun ommezwaai. De nieuwe generatie, belichaamd in Jeroen Pauw, windt er geen doekjes meer om. De RTL-nieuwslezer maakt moeiteloos een scheiding tussen wat hijzelf vindt en wat hij maakt, en kijkt dan ook liever naar de VPRO dan naar zijn eigen RTL4: 'Alleen mensen met een *minimal brain damage* kijken naar die quizzen.'

Ondanks deze wel zeer zakelijke zo niet cynische houding was het succes van RTL4 binnen de kortste keren enorm, ook van het *half-8-Nieuws*. De verscheidenheid aan Nederlands televisienieuws was definitief toegenomen. Ook inhoudelijk ontstond een duidelijk verschil. RTL4 presenteerde een beeld van de wereld waarin Nederland en West-Europa minder dominant aanwezig zijn dan in het *NOS-Journaal*, maar de vraag was of de (lager opgeleide) RTL-kijker het wel allemaal begreep door de nadruk die werd gelegd op gesproken politiek en economisch nieuws. Dit had te maken met het feit dat de nieuwe zender minder geld overhad om ploegen de deur uit te sturen en met het ontbreken van een audiovisueel archief.

Bij RTL werd het nieuws op een 'prettige' toon gepresenteerd, alsof men alle tijd van de wereld had. Op de hele Nederlandse televisie wel álles prettig, ook de nieuwsprogramma's, inclusief het (bijna) dagelijkse nieuwsprogramma *NOVA*, waar naast de echte nieuwspresentatoren Paul Witteman en Charles Groenhuizen sportverslagevers plaatsnamen om niet alleen de sport van de dag te behandelen, maar ook, het liefst guitig kijkend en in let-ter-gre-pen sprekend, het nieuws van de dag. Het werkte aanvankelijk: *Journaal* en *NOVA* werden het vaste begin- en eindpunt voor veel kijkers, te meer omdat de aansluitende rubriek *Den Haag Vandaag* ook eindelijk zijn vaste vorm en tijd had gevonden.

De 'oude' omroepen waren allang bezig om hun nieuwsprogramma's menselijker te maken. De namen werden anders, en vaak moest het woord 'show' erachter om door de programmaleiding te worden goedgekeurd: *De Alles is Anders Show*, *De Ver van mijn Bed Show*. Of de programma's dienden juist zo'n kort mogelijke titel te krijgen om aan te geven dat er personalities waren ingehuurd: *Ischa*, *Sonja*, *Karel*, *Ursul* enzovoort.

Het succes van de serieuze nieuwsprogramma's bleef echter onveranderd afhankelijk van de programmering. Toen *Panoramiek* nog achter *Studio Sport* zat, was het een van de populairste programma's van Nederland. Toen het daarvan werd losgekoppeld, keek er nauwelijks meer iemand naar. 'Neem *Brandpunt*,' zei *NOS-Laat*-chef Ad van Liempt in 1991, 'daar keken elke vrijdagavond 400 000 mensen naar. Toen hetzelfde programma achter *Ook dat nog* werd gezet, bereikte het plotseling twee miljoen mensen. [...] Iedereen vond dat *Brandpunt* dé actualiteitenrubriek was. Nu de programmering weer is veranderd, is het weer ingezakt. Want in feite zijn er per dag maar zo'n 400 000 mensen die de televisie speciaal voor een actualiteitenrubriek aanzetten.'

Dat door deze nieuwe formules – samen te vatten als 'palmen en café-

tafel' – het nieuws veranderde, hoeft geen betoog. Het 'harde nieuws' was voor de NOS, voor de enkele serieuze actualiteitenrubriek die nog over was en voor de specials die meestentijds in het buitenland werden aangekocht. Wat in de jaren negentig als 'nieuws' werd gezien, zou men toch met dat oude begrip 'human interest' moeten samenvatten. Zo verstaat Veronica onder informatie '*Film en Video*, *Veronica Sport*, *De Heilige Koe*, *Bodylijn* en *Club Veronica*', geheel gericht op de doelgroep jongeren.

Na enkele omstreden *Brandpunt*-uitzendingen in 1994 trad er bezinning op over de vraag in welke vorm actualiteiten het best gegoten kunnen worden, en wat er op het gebied van montage, muziek, dramatisering en het gebruik van stand-ins wel en niet door de beugel zou kunnen. Bij de KRO leidde die bezinning tot de conclusie dat de vorm afhankelijk is van de inhoud: hoe heftiger het nieuws, hoe terughoudender de beelden. Het is nu heel wel mogelijk om 24 uur per dag voor de televisie te zitten zonder ook maar een seconde 'hard nieuws' te hoeven aanschouwen, maar met de horizontale programmering hebben de mensen die nog wel op de hoogte willen blijven van het harde en politieke nieuws, het gemakkelijker dan ooit.

Sommigen hebben de onweerstaanbare drang over alle verschijnselen die ons omringen een theorie op te stellen. Dat geldt zeker voor 'de massamedia'.[106] Dit geldt niet minder als het 'slechts' gaat over de categorie 'nieuws, actualiteiten en informatie'. Een belangrijke reden voor het niet-bestuderen van het fenomeen televisie als maatschappelijk instituut is de volstrekte onderschatting ervan door 'de politiek' die altijd dacht dat het bestel de zaak voldoende in kaart had gebracht. Het parlement vindt het de normaalste zaak van de wereld dat we geld en tijd investeren in het leger, technisch onderzoek, de wetenschap en het onderwijs, maar de televisie is onder de versleten leus dat de 'overheid van de cultuur moet afblijven' gereduceerd tot een banale cultuurindustrie. Van het progressieve optimisme uit de jaren vijftig en zestig is niet veel meer over. Toen heerste de gedachte dat uitwisseling van nieuws, foto's en filmbeelden zou leiden tot de verbroedering der mensheid, tot *The Family of Man*, tot verheffing van de burger tot mondige, democratisch gezinde burger en tot een cultureel hoogstaand wezen zoals de geschiedenis nog nooit had vertoond, zeker niet in die massale aantallen. De pessimisten hebben nu weer de overhand, zoals trouwens bij de invoering van elk nieuw medium. De dubbelzinnigheid is er altijd geweest. Isaac da Costa zag anderhalve eeuw geleden in de drukpers al 'een reuzenstap ten hemel – en ter helle'.[107] In dezelfde

periode voorspelde de schrijver Henry Thoreau voor de nieuwe, elektrische telegraaf dat het nieuws dat er over geseind zou worden 'de wetenschap dat prinses Adelaide de kinkhoest heeft' zou zijn.[108]

Socioloog A.N.J. den Hollander concludeerde na een onderzoek naar de Amerikaanse 'muckrakers', die rond de eeuwwisseling voor de ene onthulling na de andere zorgden, dat de mens evenveel behoefte heeft aan schijn als aan werkelijkheid, en dat men een wijdverbreide behoefte om te weten wat weetbaar is ook bij volken met een hoog ontwikkeld, voor allen toegankelijk onderwijsstelsel niet kon opmerken. 'Men stelt ten aanzien van "de waarheid" weinig eisen.'[109]

Dat mag zo zijn, maar het televisienieuws – in hier geldende, brede definitie – heeft wel gezorgd voor enkele veranderingen waarover geen discussie mogelijk is. Het heeft de horizon enorm verbreed, al leidde dat tot zowel vertekening van de wereld als tot een detailkennis die voorheen slechts enkele ingewijden voorbehouden bleef, en zelfs voor hen niet als het gaat om de kijkjes in de eigen chromosomen. En die detailkennis, of dit nu een voetbalwedstrijd of een koninklijke inhuldiging betreft, heeft inderdaad 'de gewone man' het gevoel gegeven een gelijkwaardige burger te zijn. Die andere detailkennis heeft de echte kennis vergroot.

Misschien is het mede een reactie op al die extra-kennis die het televisienieuws, hoe dan ook, ons heeft gebracht, dat de aandacht verschoven is van de functie van televisie als informatieverschaffer naar de functie van sociaal en ritueel bindmiddel in de maatschappij. Wim Koole noemde het in zijn proefschrift over emotie-televisie niet voor niets *De troost van televisie*.[110] Sommige critici slaan deze functie niet al te hoog aan, zoals de Fransman Pierre Bourdieu: 'Meer nog dan de smeergelden, heeft de televisie bijgedragen aan het verval van de burgerlijke deugden.'[111] Hans Magnus Enzensberger noemde in 1993 in een essay met de veelbetekenende titel *Aussichten auf den Bürgerkrieg* het gevolg van al die nieuwsbeelden die ons inmiddels dag en nacht overrompelen 'een afnemende burgermoraal': de kijker wordt machteloos en zapt, uit zelfbehoud, verder. Het resultaat zou een verminderde verantwoordelijkheid zijn voor alles wat buiten op straat en in de rest van de wereld gebeurt, met alle gevolgen van dien.[112]

Op dit bombardement van beelden had Alvin Toffler al in 1970 gewezen in zijn alarmerende boek *Future Shock*. Het was zijns inziens het gevolg van de razend snel verlopende segmentatie van de cultuur, en dat was weer het resultaat van de technologie die de kosten om verscheidenheid te bieden drastisch omlaag zou brengen. Hij meende dat ter bestrijding van

deze voortschrijdende segmentatie kunstgrepen nodig waren om nieuwe 'auditoria' te scheppen zoals vroeger kerk of partij: feestdagen ter ere van Mozart, Einstein of Van Gogh.[113]

Nu heeft elke nationale televisie, ook de Nederlandse, van meet af aan zijn eigen nationale rituelen geschapen: *Open het Dorp*, *Eten voor India*, *Eén voor Afrika*, en ook de voetbalinterlands en de verkiezingsavonden fungeren als homogeniserende factoren. Door de komst van de kabel en de ontelbare zenders neemt deze functie wel af, zoals voor het eerst echt te zien was tijdens de avond van de gemeenteraadsverkiezingen op 2 maart 1994 en die van de parlementsverkiezingen twee maanden later. De kijker kon kiezen uit drie, vier en soms vijf zenders om de uitslagen en commentaren van de politici te vernemen. Wat vroeger de 'celebratie van de democratie' was, was nu verworden tot een concurrentieslag met behulp van de modernste technische snufjes.

Bij al deze proliferatie blijven *Journaal* en *NOVA* de belangrijkste informatieverschaffers, al zien sommigen ook in deze programma's veel meer de sociaal en politiek bindende functie of zien het rituele karakter als de essentie. Zo schreef Jaap van Ginneken in 1991 over het *Journaal*: 'Iedere avond scharen wij ons opnieuw om de totem van de beeldbuis en zijn we getuige van de geestenbezwering van onze tijd. Daarbij wordt de bedreiging van onze beschaving levendig zichtbaar gemaakt, maar vervolgens in fasen weer voor ons onschadelijk gemaakt.' Het zou erom gaan dat het vertrouwen in de eigen cultuur iedere avond voor het slapen gaan symbolisch wordt vernieuwd. Zijn conclusie: 'De televisiejournaals zijn zo tot het machtigste middel van culturele auto-indoctrinatie uit de wereldgeschiedenis geworden.'[114]

Deze vergelijking van de televisie met de kerk en de oeroude bezweringsrituelen bij 'primitieve volken' is aardig, maar niet nieuw. En ze getuigt ook nog van te veel optimisme over de zelfsussende werking ervan. Televisienieuws heeft ongetwijfeld meegeholpen het ijzeren gordijn te verkruimelen, televisienieuws heeft evenwel de burgeroorlogen in voormalig Joegoslavië of Rwanda niet voorkomen. En dat ligt niet aan de televisie, maar aan de omstandigheden en aan de mens zelf, zoals de Duitse cultuurhistoricus Jacob Burckhardt een eeuw geleden al fraai formuleerde: 'Aan het eind ligt een drang tot periodieke grote verandering ín de mens, en welke graad van doorsnee gelukzaligheid men hem ook zou geven, hij zou op een dag met Lamartine uitroepen: *La France s'ennuye!*'[115] Of om Henk Schaafsma te citeren: 'Televisie zal ons niet redden, waarschijnlijk

zal zij ons niet vernietigen, maar we doen er goed aan het advies van Bernard Shaw indachtig te blijven: *We must get what we want, or we will come to want what we get.*'[116]

Maar wat de politieke, culturele en morele gevolgen van het televisienieuws ook uiteindelijk zullen zijn, altijd en eeuwig zullen de mensen elkaar blijven vragen: 'Is er nog nieuws?' En als de ander het niet weet, is het toch aardig dat er een kastje in de buurt is dat hier een glimp of vermoeden van kan geven.